

Tussen Rijn en Lek 1967 1 : tijdschrift voor de geschiedenis van het gebied tussen Kromme Rijn en Lek

<https://hdl.handle.net/1874/9688>

TUSSEN RIJN EN LEK

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET GEBIED
TUSSEN KROMME RIJN EN LEK

1e jaargang

nr. 1

maart 1967

Redactie-commissie : A. Graafhuis, Utrecht ; P. M. Heijmink
Liesert, Schalkwijk ; L. M. J. de Keijzer, Houten ; G. M. Staal,
Odiijk ; P. H. de Winter, Bunnik ; Mej. A. Wijnen, Bunnik.

Redactie-adres :

P. M. Heijmink Liesert, Jhr. Ramweg 45, Schalkwijk.

Eindredactie :

A. Graafhuis, Utrecht.

Inhoud van dit blad :

Ten geleide, dr. M. P. van Buijtenen, rijksarchivaris in de
provincie Utrecht.

De omslag van ons blad, A. Graafhuis.

Van de doden niets dan . . . . . kwaads.

Schonauwen, P. M. Heijmink Liesert en L. M. J. de Keijzer.

De hofstede "Scherpenborch", mr. P. H. Damsté.

Lidmaatschap : f 10. -- per jaar

Postrekening nr. 214585 t. n. v. Raiffeisenbank Houten, t. g. v.
rekening Historische Krings.

1-4
1967-1970

TEN GELEIDE.

UTR v 21

~~T. 21/1965.~~

Wie gemeend heeft, dat de merkwaardige opleving van de belangstelling allerwegen voor de geschiedenis van plaats en gewest, welke de Tweede Wereldoorlog als bijverschijnsel te zien gaf, slechts een vlucht uit de benarde omstandigheden van die jaren was, heeft zich schromelijk vergist. Zodra de grenzen weer zouden opengaan, zo dacht men, en de vóór de oorlog pas ontbrande reislust weer zou oplaaien, zou het snel gedaan zijn met deze uit de nood geboren liefhebberij, slechts gekruid met een vleugje romantiek, gedoemd om snel te ver-vluchtigen. Grenzen gingen inderdaad open, een verenigd Europa werd wenkend perspectief, de ruimtevaart maakte lich-telijk duizelig, maar de "regio" ging voor velen open als een land, dat goeddeels nog ontdekt moest worden. Opvallend is dat de beoefening van de streekgeschiedenis niet in handen kwam van inheemsen, generatie na generatie er getogen, maar dat minstens zo sterk nieuwkomers ermede bleken behept. Wat fascineert ligt niet zozeer in de mogelijkheden om via lucht-kartering met infra-rood opnamen de oude lopen van Rijn en Lek te herkennen, oude nederzettingen met het blote oog van hemelhoog te kunnen terugzien, laat staan dat men zich geroe-pen zou voelen tot kwalijke "heemschutterij". Veeleer blijkt er een neiging op te komen om te ervaren wie men zelf is, hoe alle ontwikkeling verloopt, nu een bonte veelheid van verre en andere groeperingen en leefmilieus in het blikveld komen.

Spontaan, en gelukkig niet te laat, vonden velen de waarde van wat Huizinga omschreef als "het historisch besef-fen, een zeer gewichtig element, dat nog het best valt aan te duiden met het woord historische sensatie, een historisch con-tact. Dit niet geheel herleidbare contact met het verleden is een ingaan in een sfeer, het is een der vele vormen van buiten zichzelf treden, van het beleven van waarheid, die den mensch gegeven zijn."

Wanneer nu, hetgeen op zovele plaatsen al gebeurt, ge-schiedbeoefenaren van beroep en amateurs, ware liefhebbers

gelijk het begrip aanduidt, samenwerken, dan krijgen beiden toch het volle pond. Immers, het was opnieuw Huizinga die de amateur-historicus een volwaardige plaats toeweest bij de geschiedbeoefening. Samen moeten zij in hun persoon de gave ontwikkelen - de uitspraak is van een Amerikaans historicus - om twee zaken te zien, het kleine feit en "the universe behind it".

Wij twijfelen er geen ogenblik aan dat de kring van amateur-historici tussen Rijn en Lek, die aan het werk is getogen, onvermoede perspectieven zullen zien, dat zij een terrein ontdekt hebben, waar het jagen nooit vermoeit.

dr. M. P. van Buijtenen

Rijksarchivaris in Utrecht.

DE OMSLAG VAN ONS BLAD.

Natuurlijk is Uw aandacht direct al getrokken door de omslag van ons blad. Daarom leek het ons van belang U iets over de kartografie in het algemeen te vertellen en met name de herkomst van de gereproduceerde kaart bekend te maken.

Aan Abraham Ortelius, Willem Jansz. Blaeu en zijn zoons Jan en Cornelis Blaeu, Gerard Mercator, Jodocus Hondius en Johannes Janssonius heeft ons land sedert de 16e eeuw zijn blijvende naam op het terrein van de kartografie te danken. Zij waren het, die de atlassen produceerden, die nog heden ten dage hun betekenis hebben en met ere worden vermeld.

Later - na het midden van de 17e eeuw - werden de Nederlanders verdrongen door enkele Franse kaartenmakers, die de uitgave van land- en zeekaarten voor zich wisten op te eisen. Voorop ging Nicolas Sanson van Abbeville (1600-1667), wiens werk de "franse school"-periode heeft ingeluid. Tot het einde van de 18e eeuw hebben de Fransen hun unieke plaats weten te

behouden. Er wordt verteld, dat Nicolas Sanson reeds op 18-jarige leeftijd zijn eerste geografische kaart vervaardigde. Zijn totale productie wordt op 300 kaarten geschat.

Een bijzonderheid is nog, dat de atlassen van Sanson maar zelden in hun oorspronkelijke staat zijn teruggevonden en dat daardoor nogal eens kaarten van anderen aan hem worden toegeschreven. Het werk van Nicolas Sanson werd voortgezet door zijn zoons Guillaume (overl. 1703) en Adrien (overl. 1708). Zij completeerden de uitgave van de prachtige atlassen van Europa (1648 en 1651), Azië (1652, 1653 en 1658), Afrika (1656 en 1660) en van Amerika (1656, 1657, 1662 en 1676). Een bekend handboek¹⁾ vermeldt, dat zij niet zo "ornamentaal" zijn als die van de Hollandse school en dat de verfraaiing zich beperkt tot een titelcartouche voor iedere kaart, maar ook, dat zij helder en verzorgd zijn, een genoegen voor het oog en van een handig formaat.

Alexis Huibert Jaillot (c. 1632-1712) heeft op het werk van de Sansons voortgebouwd. Eerst was hij beeldhouwer. Door zijn huwelijk met de dochter van een vermaard kaartenkleurder nam hij de geografische studie ter hand, zocht c. 1670 contact met de jonge Sansons, voor wie hij de kaarten met de grootste zorgvuldigheid graveerde.

De uit 45 bladen bestaande "Atlas Nouveau", die in 1681 door Jaillot werd uitgegeven, bevat de kaart, waarvan het gedeelte dat onze kring het meest interesseert, tot omslag van dit blad werd verheven. Een herdrukt exemplaar uit c. 1700 leende zich het best voor reproductie²⁾.

Utrecht, januari 1967.

A. Graafhuis.

1) R.V. Tooley, Maps and mapmakers. Londen, 2e druk, 1952.

2) De kaart is te vinden in de Topografische verzameling van de provincie Utrecht, nr. 51.

VAN DE DODEN NIETS DAN . . . . . KWAADS 1).

Addestere ende verklare wij addestante Arnigh Berts, weduwe van Andries Janse Bos ende Kornelia Rijcks van Woudenberg, verklare ten versoecke van Willem van Velpen, dat Maria van Noorddijk 2), sijnde de huysvrouw van Jan Hendricksen van Luytesijm 3), gewesen gerechtsboode van Odijk, dat de voornoemde Maria van Noorddijk heeft geseijdt, dat men den ouden koster 4), dewelcke de segels van de brieven soude hebben gesnede, wederom uyt de kist souden halen ende de handt af doen hacken en aen de galgh doen hangen. Geven hiervan reden van wetenschap, sonder den presiesen tijt daervan te weten. Presenteren het selve tot allen tijden met solmnele ede te bevechtigen, waer het soude moogen sijn. Aldus met onze eijgen handen onderteijkent op den 11 november 1714.

(get.) anet bart.

Dit merck X is gestelt bij Kornelis
Reijcks van Woudenberg.

1) R. A. Utrecht. Archief Hervormde gemeente Odijk, nr. 81.

2) Zij was een dochter van Ds. Rudolf van Noorddijk, predikant te Odijk van 1648 tot 1693.

3) Lees : Luytersheim.

4) Hiermee wordt bedoeld Peter Claesz. van Velpen, kosterschoolmeester te Odijk.

"SCHONAUWEN"

In de gemeente Houten staat, aan de Houtense wetering, tussen de dorpen Houten en Schalkwijk, een toren met aanbouw, het enige overblijfsel van de ridderhofstad "Schonauwen".

De alleroudste geschiedenis van het huis ligt vrijwel in het duister gehuld.

Volgens overlevering heette het vroeger "het huis te Wetering", naar het water waaraan het lag.

Jan van Bosichem moet het huis in de 13e eeuw verbouwd hebben. In die tijd vond wellicht ook de naamsverandering plaats, want op 28 augustus 1305 werd Dirk van Bosichem beleend met het "huis Schonauwen". Zijn zoon Hubrecht volgde hem in 1312 op. Via diens dochter Clementia, gehuwd met Heer Johan van Heukelom van Leyenberg, kwam het huis in 1358 in het bezit van hun zoon Heer Otto van Leyenberg. Deze noemde zich vanaf die tijd naar de naam van het huis. Daar hij, voor zover bekend, kinderloos overleed werd Otto opgevolgd door Jan van Leyenberg, zoon van Otto's broeder Hubrecht. Ook deze nam de naam "Schonauwen" aan. Na zijn dood kwam het huis tenslotte aan zijn tweede echtgenote Petronella Sloyers. Omdat haar dochter Aleid tegen haar wil met Rudolf van Baarn trouwde, vermaakte zij het goed aan de uit haar tweede huwelijk geboren zoon Willem van Zuylen van Nyevelt. Ook deze overleed kinderloos, waarna "Schonauwen" toch in het bezit kwam van het geslacht van Baarn en wel aan Roelof, zoon van genoemde Rudolf en Aleid van Schonauwen.

Joost van Baarn was bezitter van het huis toen het in het jaar 1536 door de staten van Utrecht als "ridderhofstad" werd erkend.

Door huwelijk kwam het goed in 1629 in het bezit van Rudolf Raitz von Frentz en in 1631 aan Johan van Renesse van der Aa. In 1662 werd Schonauwen, eveneens door huwelijk, het bezit van Jacob van Wassenaar, heer van Obdam en luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland. Na hem kwam het achtereenvolgens in het bezit van de geslachten van Reede van

Renswoude, van Hardenbroek, van Lokhorst en Ploos van Amstel.

Nicolaas van Bronkhorst, die er in 1721 mee werd beleend, kreeg in 1727 van de staten van het kwartier van Nijmegen vergunning huis en ambachtsheerlijkheid te splitsen.

Mr. Adriaan Wittert, heer van Hoogland, kocht in 1727 "Schonauwen" als lasthebber van de fransman Jean Baptiste Desessarts. Na diens dood kwam het huis op naam van zijn zoon Everard Bonifacius Wittert, eveneens ten behoeve van deze fransman. Sedert de ruim 30 jaren dat "Schonauwen" op naam stond van de Witterts deed het kasteel dienst als woning voor een groep fransen, grotendeels kartuizers, die wegens hun weigering de pauselijke bul "Unigenitus" aan te nemen, hun vaderland moesten ontvluchten en in ons land gastvrijheid en bescherming zochten. Toen in 1758 deze gemeenschap bijna was uitgestorven werd "Schonauwen" verkocht aan Gerlach Theodoor baron van der Capellen.

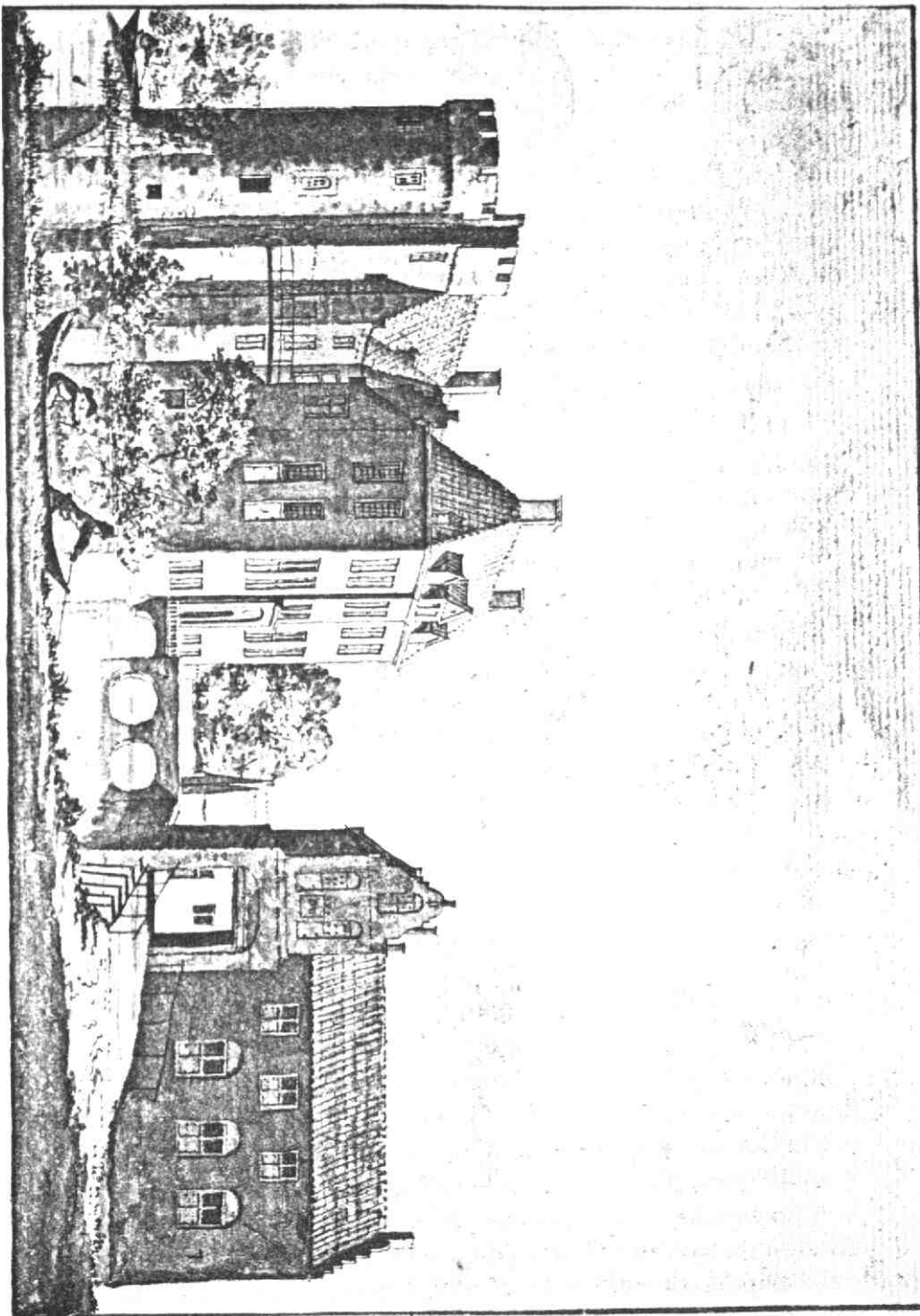
In 1812 kwam het huis, na steeds meer in verval te zijn geraakt, aan Hendrik Ravee en hierna aan Mr. Hendrik Bernhard Nieuwenhuys. Deze overleed in 1890 en vermaakte het goed aan de nederlands hervormde gemeente te Houten. Er volgde echter een proces tussen zijn erfgenamen en de hervormde gemeente over dit legaat. Na een getroffen schikking kreeg de kerkelijke gemeente de landerijen en de erfgenamen het gedeelte waar het enige restant van het kasteel, een toren, op stond, alsmede de daarbij staande en door Nieuwenhuys gebouwde boerderij. Nog in 1891 verkochten de erfgenamen hun aandeel aan D. G. Bingham.

Dr. W. F. Wassink kocht in 1939 "Schonauwen", restaureerde de toren en voorzag deze van een aanbouw.

Als leen was de ridderhofstad afhankelijk van het grafelijk huis van Culemborg.

Het kasteel was een - in de 16e eeuw nog verder uitgebreid - aanzienlijk bouwwerk, gelegen binnen een gracht. Aan de oostzijde stonden een poortgebouw en bijgebouwen, die door een stenen brug van drie bogen over de dwarsgracht met het kasteel waren verbonden.

Gezicht op het kasteel Schonauwen 1732. (Tekening in O.l.inkt door L.P.Serrurier naar C.Pronk).
(Cat.Top.atlas der provincie Utrecht nr.1825).

De toren, die er thans nog staat, heeft een buitenwerkse doorsnede van ruim 5,5 m, met muren tot 1,3 m dik. Boven het beganegrondvertrek - gedekt door een gewelf - bevinden zich nog drie verdiepingen, die door een spiltrap met elkaar zijn verbonden. De trap bevindt zich in een ongeveer driehoekig bouwwerk, dat ongeveer 2 m boven de borstwering uitsteekt. Een aanbouw van twee verdiepingen, met een gekanteelde rand sluit bij de toren aan. De toren is 13,5 m hoog.

Het wapen van de ridderhofstad is: In goud drie rode schuinbalken met een gouden vrijkwartier beladen met drie rode zuilen.

P.M. Heijmink Liesert en L.M.J. de Keijzer.

Gen. en Herald. Bl. II, pag. 351-377 ; III, pag. 582-584.

A. J. v. d. Aa, Aardrijkskundig woordenboek, 1772.

Tegenw. staat der Ver. Nederl., dl. 12.

Ned. Leeuw, div. jaargangen.

Prof. B. A. van Kleef, De kartuizers in Holland.

DE HOFSTEDEN "SCHERPENBORCH"

Bij het doorlezen van oude kloosterrekeningen bleek mij, dat de nabij Odijk gelegen hofstede "Scherpenborch" in vroeger eeuwen een bezitting was van "Vrouwenklooster", een in de 12e eeuw gesticht Benedictijner convent voor adellijke dames. Omdat de hofstede onder dezelfde of nagenoeg dezelfde naam nog bestaat, meende ik, dat er bij de bewoners van het Tweestromenland voor die oude vermelding nog wel belangstelling zou zijn. Voor een goed begrip van de tekst moet ik dan enkele gegevens over het klooster laten voorafgaan.

Vrouwenklooster is gesticht op of zeer nabij het terrein waarop nu het K. N. M. I. te De Bilt is gevestigd. Oorspronkelijk ondergeschikt aan het nabij gelegen mannenklooster "Oostbroek", werd het in de tweede helft van de 14e eeuw zelfstandig onder een eigen abdis. Omstreeks 1580 zijn de kloostergebouwen verwoest, maar de bezittingen bleven aanvankelijk bijeen en kwamen onder beheer van de Ridderschap. De joffers zetten ten getale van 10 à 15 de samenleving voort in een huis op de Plompetorengracht, waar zij ook hun gemeenschappelijke

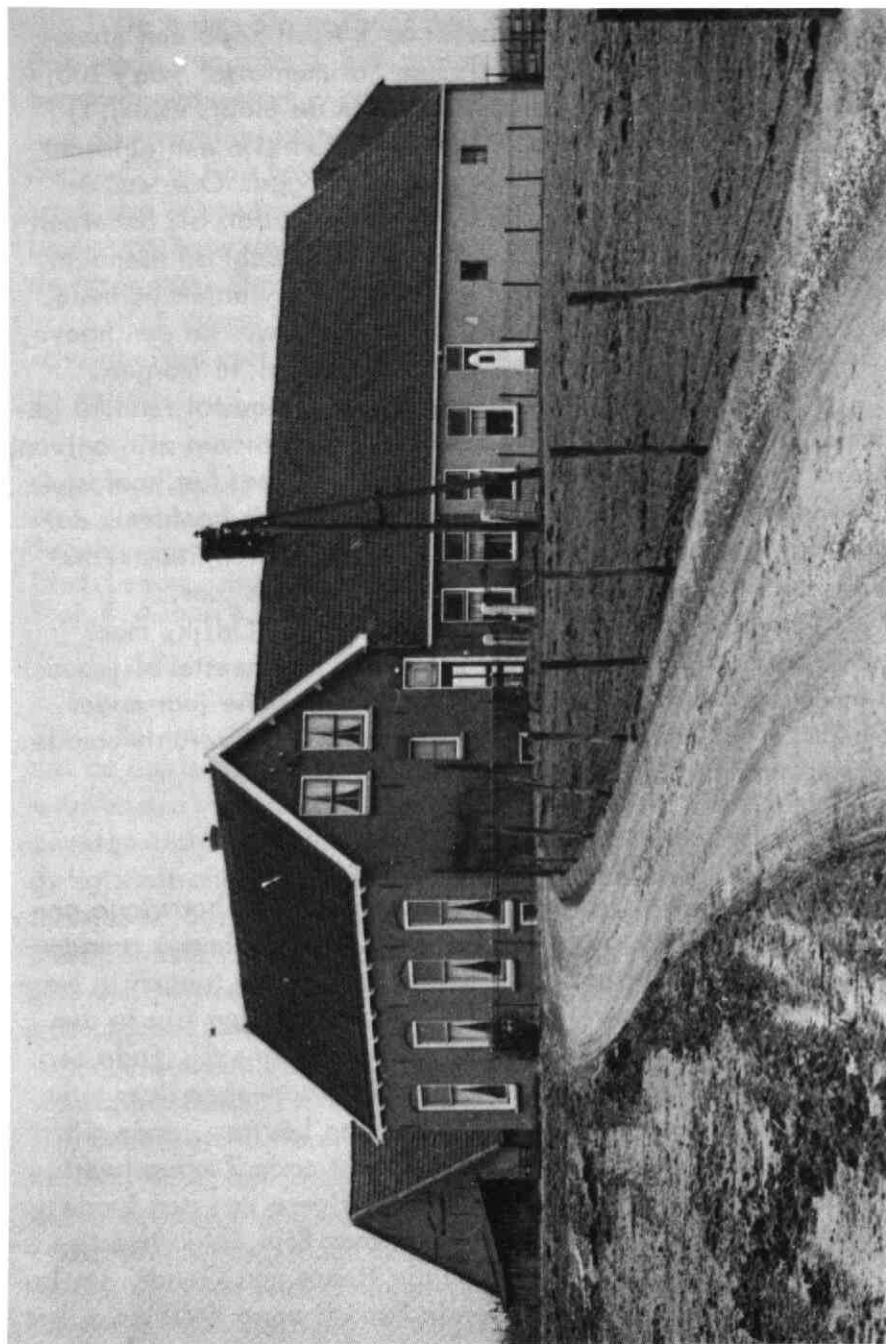
maaltijden hadden. Hieraan kwam op 1 April 1606 een einde. Van toen af ontvingen de joffers een "alimentatie" van f 200, - per jaar, die voor de "gemeene tafel" in de plaats kwam. 1) De pacht van een stuk land of boerderij kon zijn een geldsom of goederen in natura, bijv. zoveel mud rogge. Ook was de pacht dikwijls een combinatie van beiden - zoals bij Scherpenborch -, in welk geval men wel sprak van pacht en toepacht. Wellicht ten overvloede mag hier verder nog worden vermeld, dat een morgen of mergen ongeveer 8500 m² was en een hoeve, toentertijd ook een oppervlakte-maat, meestal 16 morgen.

De rentmeester van Vrouwenklooster, meestal rendant genoemd, die elk jaar verantwoording moest doen van zijn ontvangsten en uitgaven, begon zijn rekening altijd met het hoofdstuk "Ontfanck van Lantpachten" en het is onder dit hoofdstuk dat we de talrijke hofsteden tegenkomen die Vrouwenklooster in pacht had uitgegeven, meestal telkens voor zes jaar.

"Scherpenborch" lag weliswaar vlak bij Odijk, maar hoorde onder Werkhoven en dit bracht de rentmeester blijkbaar zo in de war, dat hij de ontvangen pacht het ene jaar onder "Odijck", het andere jaar onder "Werckhoven" verantwoordde. In de rekening 1606/1607²⁾ staat het er als volgt:

Werckhoven

Van Philips Jansz, die gebruyct des Convents bouwinge genaempt Scherpenborch, mit het huys ende getimmer toecomende den convente, groot omtrent vier ende negentig mergen landts, daarvan vierdalve houve³⁾ gelegen sijn in den gerechte van Werckhoven, thins ende thient vrij. Ende een houff es gelegen in den gerechte van Stoetwegen daer vuyt den thient toecomende es Aelbert van Leuwen, ende sijn naest deze voors. landen gelegen Oost ende Zuytoostwerts eensdeels Oostbroeck, eensdeels die Heere van den lande ende eensdeels die Heere den Crommen Rijn, Noortwert eensdeels brandolie ende eensdeels die Heere van Gendt, ses jaren lanck geduyrende, ingaende Petri⁴⁾ anno XVI^c drie, het eerste jaer om hondert gulden aen gelt ende die resterende

De hofstede "Scherpenborch", 1966. Foto door G.M. Staal te Odijk.

jaren om hondert vijfftych gulden. Ende daerenboven veertich mudden weijts⁵⁾, twe mudden erreten, twe mudden haveren, en vet lam off een daelder daervoor, drie tonnen appelen off drie gulden daervoor, ses gansen, vijftien goede pachtcapoenen voort convent, ende ses voor mijn Vrouw⁶⁾. All vrij gelt ende pacht. Te betalen Victoris⁷⁾ ende Kersavont.

Alhier over 't Ille Vle jaer	I ^c L gl.
Ontfangen voor de voors. weijt	I ^c LX gl.
Die erreten sijn onder die Joufferen gedeylt, daervan hier gemaict wordt	Memorie
Die appelen commen me Vrou en de kelweerster, daeromme ut̄ ⁸⁾	Memorie
Die haver, lam ende ses capoenen commen me Vrou toe, ergo ut̄	Memorie
Die resterende vijftien capoenen sijn onder die Joufferen gedeylt, ergo	Ut̄
Ontfangen voor de gansen	VI gl.

Wat ik hier uit de rekening heb overgenomen biedt nog wel meer punten om over te praten dan ik er al heb uitgelicht. Commentaar op de wijze, waarop de rentmeester de situatie van "Scherpenborch" heeft aangegeven, laat ik graag over aan iemand die ter plaatse beter bekend is. Ik opteer alleen nog voor die brandolie. Een echte Utrechter weet, dat de Abram Dole-steeg, die loopt van de Lange Nieuwstraat naar de Oude Gracht, direct ten Zuiden van de Hamburgerstraat, behoort te worden uitgesproken als Brandoliesteeg. En wie dit niet weet uit de praktijk, kan het leren uit Broers' "Historische Wandelingen door Utrecht" pag. 24. Abram Dole, een vrome Utrechtse burger, stichtte in het begin van de 15e eeuw het Ursula-klooster, ook wel Abram Dole-klooster genoemd. Uit onze rekening van 1606 blijkt nu, dat de verbastering "brandolie" niet een grapje is van de 19e

eeuw, zoals men misschien zou denken, maar een al veel ouder spraakgebruik. Ik meen n.l. te mogen aannemen, dat in ons geval met "Noortwert eensdeels brandolie" bedoeld wordt, dat "Scherpenborch" aan de Noordzijde gedeeltelijk begrensd werd door land, dat aan het Abram Dole-klooster in eigendom toebehoorde.

Mr. P. H. Damsté.

Noten

- 1) Eerst onder de Bataafse Republiek is aan de uitkering van deze zgn. prebenden een eind gemaakt.
- 2) Voor zover bewaard gebleven berusten de rekeningen van Vrouwenklooster in het Rijksarchief te Utrecht, Catalogus van de Archieven der Kleine Kapittelen en Kloosters, nummer 1144.
- 3) vierdalve houe wil zeggen de vierde hoeve half, dus $3\frac{1}{2}$ hoeve.
- 4) 29 Juni.
- 5) weijt = tarwe.
- 6) Met "mijn Vrouw" of "me Vrou" wordt de abdis bedoeld. Dat was in die tijd Walborch Bor van Amerongen.
- 7) 10 October.
- 8) ut̄s = ut supra = als boven ; dus hier = Memorie.